

Els lectors de València i la Nació Catalana al segle XV. Aproximació a les bases socials de l'erasmisme català

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 08-03-2016

La lectura del llibre d'En Jordi Ventura «La Bíblia Valenciana» permet afirmar a En Jordi Bilbeny que al segle XV no només les classes altes tenien accés a la lectura, sinó que gairebé tothom podia llegir i gairebé tothom llegia.

L'anorreament premeditat de la Bíblia i dels llibres sagrats en llengua catalana

Al novembre del 1999 em vaig comprar el llibre d'En Jordi Ventura La Bíblia Valenciana amb la finalitat de continuar demostrant que hi va haver una censura ferotge de dos caps —el polític i el religiós— que va intentar esborrar tots els rastres de la gran literatura catalana dels segles XV, XVI i XVII amb uns resultats esfereïdors. La feina va ser tan eficaç que encara avui dia hom nega a tort i a dret que hagi existit mai aquesta censura en la dimensió, profunditat i abast que vinc estudiant i exposant des de fa ja ben bé quasi trenta anys.

Va ser a la Universitat, a començament dels anys vuitanta, que vaig saber que hi havia hagut una traducció precoç de la Bíblia a la llengua catalana, però que la Inquisició la va requisar, i si no fos per un full solt conservat com per art d'encantament, hom també creuria que estaríem parlant d'una rondalla o d'una desaparició involuntària, sense cap intencionalitat política. Mercès, ara, a l'imponderable estudi d'En Ventura sabem que la persecució va ser, segons apunta, «sistemàtica» i que es va dur a terme amb «energia fanàtica». Dic que al darrera hi havia una voluntat política clara, perquè les lleis de l'Estat sobre la censura, tan estudiades i comentades per un gran tou d'especialistes, van permetre la traducció i la desaparició de les millors obres de la nostra cultura escrites en català. Que hom encara s'escudi en el fet que som davant d'un tema purament religiós em sembla més que poc encertat, d'una miopia ingent i inexplicable, perquè mentre arreu d'Europa les Bibles s'anaven traduint a les llengües vulgars amb una gran naturalitat, i esmerçant-hi tota mena de recursos, a Espanya el pretext per destruir les Bibles i altres llibres de temàtica religiosa era precisament la llengua vulgar. Però, compte. Perquè, a més a més, com que no hi van haver Bibles en

llengua castellana fins a les darreries del XVI, em sembla molt evident que el pretext de cremar les que eren en vulgar és perquè eren precisament en català. Així passava amb la literatura i amb totes les branques del coneixement. I així passava també amb els llibres sagrats i amb la Bíblia mateixa.

Fa la impressió que En Ventura arribaria a una conclusió semblant, car, en un moment de l'estudi ens amolla: «El que ara ens interessa és veure que, per a la gent de cultura, la prohibició de la Bíblia en vulgar no servia per a gaire, tret de no deixar utilitzar a ple rendiment la llengua popular». I, més endavant, en glossar el llibre Bononia d'En Furió Ceriol, editat al 1556 a Basilea, però que no es va poder publicar mai a Espanya, on l'autor feia una defensa aferrissada de la necessitat de traduir la Bíblia a les llengües vulgars, entre elles la catalana –raó per la qual va ser perseguit per la Inquisició–, En Ventura rubricava també: «La idea oficial era, i continuà essent, que divulgar la Bíblia era sembrar l'heretgia. I així la llengua catalana perdé una ocasió potser única de tocar amb cultura de masses les classes populars, juntament amb les burgeses i els nobles». Que seria com dir que es va privar al poble català de la seva pròpia llengua en la lectura del llibre dels llibres, del llibre més llegit i comentat per tothom. El fet no li va passar per alt tampoc a En Joan Fuster, que tenia més que clar que «no hi ha idioma sense llibres. Una llengua desterrada o marginada del paper imprès està condemnada a l'extinció». Ho veia En Fuster, ho sabia Primo de Rivera i els franquistes, en tenien consciència plena els polítics de Felip V, i no ho sabien els inquisidors? Em nego a creure, atesos els antecedents legals i la censura oficial, que prohibir al poble català de llegir la Bíblia en la seva pròpia llengua, tal com passava paral·lelament amb la literatura i les obres de cultura de prestigi, va ser la conseqüència d'una mera confabulació astral, de quelcom involuntari i anecdòtic, dut a terme sense consciència ni ideologia de cap mena. I que l'ordre de requisar i cremar tots aquests llibres religiosos fos proclamat a Àvila i publicat en llengua castellana, per inquisidors castellans, també fos una simple casualitat. No. A final del segle XV ja hi havia un xoc de cultures i nacions. Un xoc per l'hegemonia política i cultural a Espanya. Té raó l'Eufemià Fort quan subratlla que els inquisidors «estimaven poc les llibertats del nostre poble, quan no les odiaven obertament» i que sentien un profund «menyspreu als furs», perquè eren precisament aquests furs la garantia jurídica de molts ciutadans que ells detenien i torturaven sense proves i sense defensa de cap mena. Les nombrosíssimes queixes cursades per diputats i consellers catalans a la monarquia, per via epistolar o a través de les Corts, on es denuncia que els procediments de la Inquisició van «contra les llibertats del regne», ja fos el Principat, Aragó o València, en donen fe a bastament i sobrada. Els inquisidors tenien ideologia política i no se n'amagaven. Així, per en García Cárcel sabem que al febrer del 1525 «els delegats dels diputats de la Generalitat [Valenciana] foren detinguts per manament de l'inquisidor general». A vista de tot plegat em sembla força obvi que la persecució de la Bíblia en llengua vulgar va ser el pretext i el detonant per exterminar totes les Bibles en llengua catalana. Per descomptat, les autoritats catalanes, àvides a ser fidels als seus superiors religiosos, i a complir fidelment llurs manaments, els van fer, com de costum, la feina bruta. I així, a Barcelona, el 7 d'abril del 1498, tal com ho recull el Manual de Novells Ardits, «per manament del reverend Sr. de Montemayor [...], inquisidor de la Sancta Inquisició, foren cremades, en la Plaça del Rey de la present ciutat, les bíblies en pla, e altres llibres en pla decendents de la Bíblia, los quals llibres foren en grandíssim nombre». I encara hi va haver una altra crema de Bibles i llibres en llengua catalana a la mateixa Plaça del Rei, a mans dels inquisidors al 1492, com documenten En Manuel Peña i l'Eufemià Fort, el qual es plany que la crema «a Catalunya destruí incomptables tresors de còdexs expurgats a les seves llibreries». Bo i que els historiadors catalans, d'antuvi, no hagin trobat cap llei ni ordre concreta per imposar la llengua castellana al nostre país, En Nadal i En Prats estan convençuts que hi van haver altres «"coaccions" més subtils» i que, al cap i a la fi, «és ben probable que la Inquisició espanyola s'imposés i imposés el castellà com a llengua de tots els afers propis pel simple fet de ser la llengua dels qui detentaven el poder». De fet, eliminar tots els llibres religiosos en català, ¿no és ja una dada prou empírica que ens mostra l'evidència crua de l'extermi de la llengua, baldament fos, per començar, i tot de passada, en els llibres sagrats?

Però no correm, perquè darrera de la cerca i captura d'aquests llibres religiosos, hi havia moltes altres menes de llibres. Com observa diligentment En Ventura, «notem, però, d'una banda, que els llibres en interdit no eren solament les bíblies "en romance", sinó també i al mateix temps i nivell, els "libros escriptos en ebrayco, que tocan y son de la ley de los judíos e de medicina e cirugía e de otras ciencias e artes"». Sense oblidar que «la prohibició també anés adreçada contra "alcorans y qualsevol altres llibres de moros en pla"». Per tant, si calia confiscar les Bibles i els llibres menors que en derivaven, redactats en català, i tot allò que fos escrit en hebreu, i aquelles obres de medicina, cirurgia, com d'altres ciències i arts, i, encara, qualsevol llibre en català de temàtica musulmana, és que som quasi davant de la liquidació global de la nostra cultura. O més ben dit: de la nostra cultura escrita. Ho ha intuït l'Eufemià Fort, que, en comentar la crema de llibres ordenada per En Ferrando de Montemayor l'any 1498, subscriu: «Hem volgut reportar aquest fet perquè li concedim, almenys com a precedent, una importància extraordinària. És evident que cal carregar a aquesta i a successives disposicions de la Inquisició un procés incontrolat d'empobriment de les nostres llibreries». Però ho ha copsat encara amb més sagacitat En Ventura, i per això reblava que l'actitud inquisitorial «era, doncs, una cerca completa i total dels productes escrits d'una cultura sencera, i no solament en el seu aspecte d'escriptures sagrades d'una religió». Llavors, si la Inquisició, com objectiva de nou En Ventura, perseguia els escrits «dels seus

adversaris religiosos», també podia perseguir els escrits dels seus adversaris polítics, que, per si ens havia passat desapercebut, empraven la mateixa llengua. Ho suggereix En Philip Berger en comentar-nos que «la Inquisició de València prengué la iniciativa de sol·licitar al Consell Suprem que li fos permès examinar els llibres abans que s'imprimissin». I per bé que reconeix que la Suprema no hi va accedir, també subratlla que «és possible que aquestes mesures de control s'hagin portat a terme», car, «diverses edicions, no obstant ser d'una ortodòxia irreprotxable, foren víctimes de les depuracions escrupoloses del Sant Ofici». La Bíblia també era, per descomptat, un llibre ortodox i, tot i així, pel sol fet de ser escrit en català, va ser perseguit, condemnat i exterminat, mentre a Itàlia, per exemple, la mateixa Inquisició en deixava llegir una «en vulgar toscano» a la Duquessa de Soma, com reporta també En Ventura. Llavors, es podia llegir la Bíblia en llengües vulgars o no? O en unes llengües sí i en unes altres no? No deixa de ser curiós i altament sospitosos que fos precisament en vulgar català que no es pogués llegir de cap de les maneres i que només les Bibles en aquesta llengua fossin objecte d'una persecució irracional i atroz. I, encara, i com havia denunciat En Furió Ceriol, el que era més sorprenent de tot, és que la Inquisició permetia la lectura de novel·les immorals, però s'acarnissava contra la Bíblia, si era escrita en català. En Berger ha remarcat com la persecució anava acompanyada de la imposició del castellà: «Podem considerar, doncs, que a partir del 1540 i 1550 s'obre el període a partir del qual els editors valencians ja no deixaran als autors la facultat d'escollir la llengua que prefereixen. A partir d'aquests anys la llei del mercat imposa el castellà, pràcticament sense discussió». Canviant tan sols «editors» per «censors», perquè els editors estaven supeditats a aquests i a les lleis de la monarquia, tant com als inquisidors i a les seves fòbies, i comprenent que «la llei del mercat» era strictu sensu «la llei» i prou, ens adonarem de la realitat precisa i concreta del moment, perquè el control de les impremtes també requeria a mans dels inquisidors. I, com subscriu En García Cárcel, la Inquisició, «a València, al llarg de la primera meitat del XVI, acostumava a monopolitzar la llicència prèvia d'impressió de llibres», raó per la qual, de retruc, «coneixem diversos llibreters processats per la Inquisició valenciana», rebla aquest historiador, que, per si fos poc, també ens innova que «el primer àmbit que acusà l'impacte inquisitorial fou el món dels llibreters i impressors», que van ser perseguits i condemnats. Si a tot plegat hi afegim que la Inquisició «destruí també la tramoia del moviment científic» i que «la Universitat patí, doncs, directament la incidència inquisitorial, i això encara tenint en compte que la plantilla de catedràtics estava quasi totalment integrada per "cristians vells"», ens acabarem d'adonar dels estralls perpetrats sobre el món de la cultura catalana. No és gens estrany, doncs, que En García Cárcel acabi assegurant que «la presència de la Inquisició degué condicionar el consum cultural de la València del seu temps». Sí. El «degué condicionar» absolutament del tot.

En un estudi publicat en aquest mateix web, intitulat «Amagau lo valencià!», ja vaig evidenciar com algunes obres d'autors catalans dels segles XV i XVI contien les queixes i les denúncies de llurs autors per la confiscació dels seus llibres, l'obligació sota amenaça de traduir-los al castellà, per la desaparició d'obres rellevants i llur atribució a autors castellans. Efectivament: la Inquisició es va proposar una cerca completa i una confiscació completa dels llibres més significatius de la cultura catalana, de forma premeditada, metòdica, diligent, incansable, amb tota la força de la llei, sense estalviar-se ni tan sols tortures, ni confiscació de béns, ni execucions exemplars. Segurament per aquesta raó, En Manuel Peña observava, davant del creixement de la indústria del llibre i de l'alt índex de lectura dels barcelonins, que «serà imprescindible relacionar l'evolució de la possessió del llibre a la Barcelona del XVI amb la política inquisitorial duta a terme en aquesta centúria respecte al llibre». És a dir que, com més creixien els lectors a Barcelona, més s'expandia la censura. Amb la qual cosa podem tornar a vincular la Inquisició, amb el pretext de la caça d'heretges, a l'anorreament premeditat de la cultura dels catalans.

Els lectors de la Bíblia interrogats per la Inquisició demostren que tothom podia llegir

Podem, doncs, intuir fortament i suggerir de forma versemblant i documentada que la persecució de la llengua catalana i l'anorreament premeditat de la literatura que s'hi expressava no és una novetat del Decret de Nova Planta. I podem dir, mercès a l'estudi d'En Ventura, que no va ser, encara, una persecució pacífica, sinó duta a terme, sovint, amb totes les exigències del guió paorós de la tortura i el crim.

Ara bé: aquestes tortures i les corresponents declaracions dels detinguts, ara ordenades i editades, ens permeten fer una observació tan capital com transcendent. Ens permeten asseverar que, ben altrament del que passava a Castella, on una gran part de la població era analfabeta, a València, llegia quasi tothom. Vull dir, que no llegia tan sols, com s'hauria pogut esperar, la noblesa, l'aristocràcia, els eclesiàstics i els membres de l'estat i de grups socials afins o que hi fossin vinculats d'una o altra manera, sinó que llegia també el poble ras, els menestrals i els burgesos.

D'una lectura atenta del llibre, que revela les anotacions conservades de diversos processos inquisitorials contra múltiples lectors o presumptes lectors valencians de la Bíblia, esdevinguts a València a la segona meitat del segle XV, observem qui eren aquests acusats de llegir els llibres sagrats que la Inquisició havia prohibit. Els aniré detallant tot seguit, perquè en puguem tenir una visió detallada i general.

Així, veiem que podien llegir i llegien l'Andreu Forcadell, cirurgià convers, un dels impulsors de la traducció de la Bíblia

del 1478 i el cirurgià Joan Oliver; els mercaders Roïç, fugats de València per raó d'una condemna inquisitorial, En Pere de Tença, En Martí Sanxis, En Guillem Ramon de Vila-rasa, que tenia un Saltiri, En Lluís Vives, En Francí Cases, En Dionís Montcada i En Gabriel Fenollosa, gendre del metge d'Alexandre VI. Llegien també En Rafael Baró, En Francí Gassens, En Ferran de Blanes i En Lluís Torell, teixidors de seda; els argenters Gabriel Patos i els germans de Gandia Salvador i Jaume Trullols; En Pardo, teixidor de vels; l'espaser Martí Aragonès; els canviadors Joan Celma i Francesc Salvador i el llister Francesc Vicent.

Un llister és un fabricant de llistes o cintes. Cap ofici, doncs, determinant en l'organigrama de cap cultura. Nogensmenys, per En Ventura, aquest Francesc Salvador «era un home de cultura, autor probable d'un altre dels llibres incunables cabdals d'aquell segle, del qual molts han parlat i del qual encara mai no s'ha trobat cap exemplar. Fins al punt que, com passà amb la Bíblia, els savis ja volen determinar que “mai no existí”». En Ventura creu que «devia ser un dels lletraferits de l'època» i que, juntament amb els homes il·lustrats, els menestrals no eren «gens esquerps a posar mà a l'obra ells mateixos i escriure de tant en tant». Per En Ventura, doncs, no és cap novetat que els membres de les classes mercadera i menestral «constituïen la base important d'un cercle de lectors i productors de literatura autòctona». Llavors, atesa la importància d'aquests sectors socials en el manteniment i la producció de la cultura catalana, no ens hauria d'estranyar que la Inquisició bolqués tots els seus esforços per anorrear-los. En Ventura també ho detecta i subratlla convençut: «En perdre ells el seu poder econòmic i la seva influència social, reduïts a la misèria o a l'exili, si no foren eliminats fins i tot físicament, desaparegué un bon sector del segment social que, alhora, era el sustentacle i fonament d'aquella cultura».

A més de la Bíblia, hom llegia, com he remarcat, tota mena d'altres llibres religiosos. Un tal Coscollà, de Gandia, afirma que vol llegir-ne per no haver de viure «en aqueixa terra com a bèstia». Per En Ventura, «com a lectors del Saltiri trobem conversos de tota l'escala social». Tornem-hi: si tenim lectors, baldament siguin conversos i de matèria religiosa, de tota l'escala social, és que tothom podia llegir. És ell mateix també qui ens corrobora que «les dades que ens han arribat suggereixen que eren més els lectors dels Saltiri que no pas els qui l'escoltaven llegit per altres». Pel que fa als Salms, o pel que fa a uns fragments d'aquest llibre anomenat també Set Salms, En Ventura adverteix que «els documents que tenim no en parlen gaire, segurament perquè formaven part d'una devoció corrent entre tota la població, de la qual, per tant, no calia autoacusar-se». Però també mercès als documents consultats, sabem que llegien també els velers Gabriel Franc, Miquel Gassens, Joan Roís i Jaume Seguí; els seders Alfons Torriges, Joan Saragossa, Joan Boil i Vicent Johan; els pellaies Pere Alegre i Àlvaro Castellà; els botiguers Lluís Nadal i Antoni Soler; el sastre Galcerà Cabrera; el cinter mestre Martí; el metge Jaume Colom; el botiguer de llenç Jaumot Ferrer; el capser Pere Tristany; l'apotecari oriolà Joan Liminyana; el passamaner Lluís Sanç. Llegia també la Bíblia En Rafael Simó, tintorer de seda, que era considerat «molt entès en les Escriptures» i el llibreter Francesc Castellar. És clar que al costat de tots ells, hi ha sovint els fills, les filles, germans i germanes, pares i mares i amics de tota mena, la qual cosa ens amplia i afina encara molt més l'abast del món de la lectura a la societat valenciana de final del XV i ens posa de relleu un tema crucial en tot això que tracto: les dones també llegien i, sovint, comentaven la Bíblia i les Sagrades Escriptures. El tema és prou rellevant en si i en caldria un estudi a part, que ara no puc atendre. Però és altament suggeridor i cent per cent transcendent, en tot el que pertoca a la difusió social de la cultura llibresca, que hi hagués tantes dones catalanes que llegissin i que participessin de la crítica i aprofundiment dels conceptes teològics i religiosos, o bé soles, amb grups de dones, o barrejades entre les trobades d'homes. I ara que hi som, i que parlem del paper de la dona en el món de la lectura, voldria portar a col·lació que En Peña computa que, entre 1473 i 1500, les dones barcelonines que posseeixen documentació escrita són quasi un 30%. I aprofitant l'al·lusió a Barcelona, sabem també per les llistes de lectors confeïdes per aquest historiador, que a la capital catalana llegien i tenien llibres els sastres, els mercaders, els calceters, els sabaters, els pellaies, els pintors, els cardadors, els garbelladors, els argenters, els apotecaris, els violers, els ferrers, els calderers, els paletes, els cerers, els corallers, els barbers, els moliners, els guanteres, els pagesos, els criats, els hortolans, els barretaires o els ganivetaires, per citar tan sols aquells oficis més populars.

Sembla que és tanta l'evidència i el coneixement d'aquest fet generalitzat de la lectura entre la gent del poble, tant de Barcelona com de València, al segle XV català, i fins i tot del XIV, que En Joan Fuster, al seu assaig sobre «L'aventura del llibre català» subscriu: «Cap al final del XV, la quantitat de gent que sap llegir augmenta a tot arreu». A tot arreu on hi ha llibres i una cultura menestral i burgesa que els reclami, és clar. I tot seguit adverteix que, «entre nosaltres, quan s'enceta el Quatre-cents fra Antoni Canals acusa el canvi: els “hòmens de paratge”, diu, “llegien [llegeixen] molt” i pensa que “tots los llibres seran adés vulgaritzats”, o sigui traduïts al vernacle». I rubrica que, «tanmateix, passada la frontera del XVI, ja es multiplicaven els lectors en el món subaltern dels oficis i fins i tot en el de la pagesia. Els documents arriben a certificar-ho».

En un altre estudi, ara a l'entorn «De les Germanies i els agermanats», En Fuster s'adona encara que un líder dels revolucionaris, En Joan Llorenç, era «un menestral lector d'Eiximenis» i que això, «a la València del 1519, pot resultar lleugerament increïble», si no fos cert. I, així, argüïa que l'alfabetització de les classes treballadores no podia ser tan escàs, ni «tan mínim, però, que la menestralia no comptés amb gent habituada a llegir: no sols que en sabia sinó que en

tenia costum. Joan Llorenç no era l'únic artesà de València afeccionat a la lectura». I conclou afirmant que «la lectura no era una ocupació insòlita en els lleures dels menestrals: almenys era una ocupació versemblant». I tant versemblant. Tan versemblant com real. A la València de final del XV i de començament del XVI els menestrals i els burgesos tenien l'hàbit de llegir. I fins i tot, com hem vist, els pagesos. Ha estat En García Cárcel, que ha prestat una certa atenció a la cultura dels agermanats, qui també ens fa veure com alguns d'ells no només llegien, sinó que tenien biblioteques ben nodrides. Segons aquest historiador, «els agermanats a qui es localitzaren llibres eren: Diego de Trevinyo, mercader i torcedor de seda, que en posseïa 50; Joan Pérez, àlies Galant, tractant en teles, que en posseïa 50; Andreu Domènec, apotecari, 47 llibres, i Mestre Jaques, sastre, un sol llibre». I bo i que som davant només de 4 del global de 154 agermanats amb béns confiscats, els inventaris ens deixen observar que aquests membres de la petita burgesia tenien Evangelis en català, diversos llibres de temàtica filosòfico-científica; obres d'autors llatins com Salusti, Ovidi, Virgili i Ciceró, tractats de gramàtica, la Tragicomèdia de la Celestina, obres sòcio-polítiques, algun llibre d'història, com sembla que seria, a parer d'En García Cárcel, les Dècades de Orbe Novo, i, fins i tot, no deixa de ser curiós com «hi sobresurt l'abundor d'obres de literatura picaresca». Si a aquests lectors burgesos hi sumem els professors i alumnes de la Universitat, els eclesiàstics, els cavallers i tothom que treballava a l'administració tan municipal, senyorial com de la monarquia, arribarem a la conclusió que quasi tothom podia llegir. I això ara és el que ens cal retenir. Per més que En Fuster ho pogués trobar «lleugerament increïble», el que s'extreu del llibre d'En Ventura és que era pesadament cert, profusament conegut i amplament contrastat que quasi tothom llegia.

Furió Ceriol, Erasme i els erasmistes esborrats i castellanitzats

Per això mateix, quan En Furió Ceriol, al 1556, reivindicava al seu llibre Bononia que la gent del seu país, entre les altres gents, pogués llegir les Escriptures en la seva pròpia llengua, ho feia en uns termes que evoquen amb una gran nitidesa la voluptuositat cultural i lectora dels valencians que he vingut desvelant fins aquí: «Que llegeixin, doncs, l'Escriptura Sagrada els cuiners, els sabaters, els artesans, els forners, els paletes i els apedaçadors. Que llegeixin l'Escriptura els emmetzinadors, els adúlter, els homicides». Amb la qual cosa ara tornem a veure, contràriament a tot allò que sosté l'opinió general, que arreu de la Nació Catalana, gairebé llegia tothom. Gent de múltiples oficis i estaments, que és com dir que una gran part del poble llegia.

I, així, quan En Vives li comentava a Erasme que l'Enquiridió s'havia publicat «en la nostra llengua», però, específicament, «amb l'aprovació del poble», és que el poble llegia, havia captat el seu missatge i se l'havia fet seu. Ho diu sense embuts En Marcel Bataillon: aquest llibre va ser «ràpidament acollit per un públic cada vegada més vast» i és el responsable «d'haver guanyat per a Erasme una popularitat universal». En una lletra del traductor a Erasme, aquest li reporta: «A la cort de l'Emperador, a les ciutats, a les esglésies, als convents, fins i tot a les posades i als camins, tothom té l'Enchiridió d'Erasme en espanyol. Fins llavors el llegia en llatí una minoria de llatínistes, i, encara, aquests no l'entenien del tot. Ara el llegeixen en espanyol persones de tota mena, i els qui mai abans no havien sentit parlar d'Erasme, n'han sabut ara l'existència per aquest simple llibre». Per En Dámaso Alonso, l'Enquiridió va ser «la primera [obra d'Erasme] a assolir un èxit popular que no tenia precedent a la història de la impremta espanyola». Sembla inaudit, però, com remarca En Henry Kamen fent referència a aquest mateix llibre, a Espanya «Erasme seguia sent l'autor més popular i al 1526 fou informat que "els tipògrafs, malgrat haver tirat molts milers d'exemplars, no poden satisfer la multitud de compradors"». Per En José Goñi, «la invasió erasmiana fou abassegadora. Erasme es convertí en l'ídol d'Espanya». No, no és que sembli inaudit. És que és totalment inversemblant que hi hagués un públic tan divers i ampli, àvid de lectura culta, amb referències bíbliques, amb un llenguatge simbòlic i quasi o obertament al marge de l'ortodòxia catòlica a la Castella de començament del segle XVI, com ens fan creure els especialistes i els historiadors del ram. Llevat que el terme Espanya no vingui necessàriament a ser sinònim de Castella.

Sobre l'analfabetisme generalitzat dels castellans hi ha una bibliografia inacabable. Per no fer-me pesat, voldria tan sols citar quatre llibres, amb els quals ens podrem fer una idea prou sòlida que la manca de lletres i estudis entre la població de les terres de Castella era quelcom més que un simple tòpic. Era una realitat profunda i arrelada i difícil de combatre, perquè sovint, el tema de la honra i del menyspreu a les lletres la venia encara a reforçar i solidificar. Així, En David Vassberg ens assegura que «la immensa majoria dels camperols de la Castella del segle XVI era analfabeta i els analfabets no acostumen a deixar testimonis escrits a la posteritat». Per En Francisco Moreno, «la majoria de la població del districte inquisitorial val·lisoletà és analfabeta». I, semblantment, l'Àngel de Prado assegura que a la Castella de l'Antic Règim, «llevat d'un reduïdíssim sector de població, la majoria es caracteritzava pel seu analfabetisme». Tenim, fins i tot, notícies sobre les dones. L'Antonio Castillo n'ha recollit dades de les primeres dècades del segle XVI i, segons ell, són «molt poc reconfortants. Per exemple, la taxa d'analfabetisme femení a Àvila i Segòvia al 1503 ascendia al 97%». Ho afirmen, així mateix, sense cap mena d'embuts, En Miguel Martínez, l'Emília Enríquez i l'Ángeles Estévez, al seu llibre Lengua Española, car, per ells, a Espanya, «els parlants dels Segles d'Or [eren], en més del 90%, analfabets». Dada que ve corroborada pels estudis d'En Maxime Chevalier sobre la Lectura y lectoras en la España del siglo XVI y XVII, ja que, segons ell, «en l'estat actual dels nostres coneixements, sembla raonable afirmar que la quasi totalitat dels camperols i del proletariat urbà per una part, i una important fracció dels

artesans per l'altra, queden al marge de la civilització de l'escriptura. Aquests homes no assoleixen el nivell cultural de lectura corrent i de la pràctica del llibre». I rubrica: «La realitat és la següent: un 80 per 100 de la població espanyola pel cap baix –tots els camperols i la majoria dels artesans–, queda exclosa, per l'únic motiu de l'analfabetisme total o parcial, de la pràctica del llibre». Suposo, doncs, que si a l'Espanya castellana entre un 80 i un 90 per cent de la població era analfabeta, tota aquesta gent no devia llegir gaire. O no devia llegir gens. Més, sobretot, si tenim en compte, que entre els qui encara podien fer-ho, com els nobles i els aristòcrates, la seva situació social i la seva honra, els ho impedia tot sovint, com ho testimonia En Juan Mal Lara, a la segona meitat del segle XVI: «Ha venido la cosa a tales extremos, que aún es señal de nobleza de linaje no saber escribir su nombre». Però no avancem esdeveniments, ni molt menys conclusions. En Chevalier aporta una informació capital. Hi havia menestrals i artesans que llegien a Espanya. Fixem-s'hi bé. Després de narrar que fins i tot els qui podien més o menys llegir, «no aconsegueixen llegir en forma corrent i plenament eficaç», i, en conseqüència, «mai no podran llegir un llibre», apunta esperançat: «Existien, per cert, indicis de lectura entre gent fosca. L'aparició i el desenvolupament de la impremta aviat tingueren efecte. Homes d'extracció humil que saben llegir i gaudir llegint no manquen a l'Espanya del Segle d'Or. L'admirable estudi de J. M. Madurell i Jordi Rubió demostra que diversos artesans posseïen llibres a la Barcelona de final del segle XV». Però, és clar: ja som un altre cop a la Nació Catalana, on els artesans, els menestrals i els burgesos llegien amb la més normal de les normalitats. Si fos certa aquesta gran diversificació de lectors a la Catalunya de final del XV i començament del XVI, l'hauríem de trobar corroborada ensems amb una gran proliferació d'impressors i llibreters, que creixien en nombre en funció de la demanda. Doncs, bé: segons En Manuel Peña, a Barcelona, «entre 1474 i 1489 hem identificat 18 llibreters; entre 1490 i 1500, 26 nous llibreters se sumaren als qui ja exercien l'ofici en el període anterior: l'augment és notori». I pel que fa a les dades globals de possessió de llibres, rebla: «La xifra global obtinguda per Barcelona se situa en un nivell de possessió de llibres homologable al de València (24%), i molt superior a Valladolid (11,7%), i a les ciutats europees de les quals coneixem dades: París (10%), Florència (5%) o Canterbury (10%)». Les dades parlen soles i expliciten que tant a Barcelona com València hi havia una gran quantitat de lectors i una gran quantitat de llibreters que els facilitaven els llibres.

Llavors, i en resolució, si l'Enquiridió d'Erasme era llegit per gent de tots els estaments i el poble sencer se l'havia fet seu, i eren tants i tants els lectors que el compraven que les impremtes no podien satisfer llur demanda, però a Castella el poble no llegia, és que hi ha hagut una part fonamental de l'erasmisme, dels erasmistes i de la història cultural d'Espanya que ha estat també esborrada diligentment amb la finalitat de fer passar un moviment social, espiritual i polític cent per cent català per un divertimento castellà, tan innocu com impossible. Com irreal.

Jordi Bilbeny

BIBLIOGRAFIA:

- JORDI VENTURA, La Bíblia Valenciana; Biblioteca Torres Amat-12, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1993.
- JORDI VENTURA, Els heretges catalans; Col·lecció Antílop-12, Editorial Selecta, S.A., segona edició, Barcelona, 1976.
- PHILIPPE BERGER, Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento; Estudis Universitaris-19, Edicions Alfons el Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions, València, 1987, tom I.
- JOAN FUSTER, Obres Completes/7, Llengua, literatura, història, 2; Edicions 62 s/a, Barcelona, 1994.
- JORDI BILBENY, «Amagau lo valencià! Algunes dades sobre la traducció forçada d'obres literàries catalanes al castellà i el canvi de nom de llurs autors al llarg del segle XVI»; <http://www.inh.cat/articles/Amagau-lo-valencia!-1-3->
- MAXIME CHEVALIER, Lectura y lectores en la España del siglo XVI y XVII; Ediciones Turner, Madrid, 1976.
- MARCEL BATAILLON, Erasmo y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI; traducció d'Antonio Alatorre, Fondo de Cultura Económica, quinzena reimpressió, Mèxic, D.F., 1995.
- MARCEL BATAILLON, Erasmo y el erasmismo; traducció de Carlos Pujol, Editorial Crítica, S.A.; 2a edició, Barcelona, 1983.
- JOSÉ GOÑI GAZTAMBIDE, «El erasmismo en España»; Escripta Theologica, 18 (1986/1).
- F. MIGUEL MARTÍNEZ MARTÍN, EMILIA V. ENRÍQUEZ CARRASCO i ÁNGELES ESTÉVEZ RODRÍGUEZ, Lengua Española (Para Filología Inglesa); Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 2013.

-JUAN LUIS VIVES, Epistolario; edició de José Jiménez Delgado, Biblioteca de la Literatura y el Pensamiento Hispánicos-37; Editora Nacional, Madrid, 1978.

-FRIDERICI FURII CAERIOLOANI VALENTINI, Bononia, siue de libris sacris in uernaculam linguam conuertendis; ex officina Michaelis Martini Stellae; Basilea, 1556.

-JUAN DE MAL LARA, «Philosophía vulgar»; Obras Completas; edició de Manuel Bernal Rodríguez, Fundación José Antonio de Castro, vol. I, Madrid, 2005.

-MANUEL PEÑA, Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600); Editorial Milenio, Lleida, 1996.

-MANUEL PEÑA DÍAZ, El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos; Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 1997.

-DAVID E. VASSBERG, Tierra y sociedad en Castilla. Señores, «poderosos» y campesinos en la España del siglo XVI; traducció de José Vicuña Gutiérrez i Marián Ortuño, Editorial Crítica, S.A.; Barcelona, 1986.

-FRANCISCO MORENO FERNÁNDEZ, La lengua española en su geografía; Arco/Libros, Madrid, 2009.

-ÁNGEL DE PRADO MOURA, Inquisición e inquisidores en Castilla. El Tribunal de Valladolid durante la crisis del Antiguo Régimen; Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Valladolid, Valladolid, 1995.

-ANTONIO CASTILLO GÓMEZ, Historia de la cultura escrita. Del próximo Oriente Antiguo a la sociedad informatizada; Ediciones Trea, Xixon, 2002.

-VIRGILIO PINTO CRESPO, Inquisición y control ideológico en la España del siglo XVI; La Otra Historia de España-9, Taurus Ediciones, S.A.; Madrid, 1983.

-MARÍA MARSÁ, La imprenta en los Siglos de Oro; Arcadia de las Letras-8, Ediciones del Laberinto, S.L.; Madrid, 2001.

-ÁNGEL ALCALÁ, Literatura y Ciencia ante la Inquisición Española; Arcadia de las Letras-5, Ediciones del Laberinto, S.L.; Madrid, 2003.

-HENRY KAMEN, La Inquisición española; traducció de Gabriel Zayas, Serie General. Temas Hispánicos-147, Editorial Crítica, S.A.; 3a edició, Barcelona, 1988.

-RICARDO GARCÍA CÁRCEL, Las Germanías de Valencia; Historia, Ciencia, Sociedad-119, Ediciones Península, 2a edició, Barcelona, 1981.

-RICARDO GARCÍA CÁRCEL, «La cultura de los agermanados», Primer Congreso de Historia del País Valenciano; Universidad de Valencia, València, 1976, volum III.

-RICARDO GARCÍA CÁRCEL, Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia, 1478-1530; Historia, Ciencia, Sociedad-132, Ediciones Península, Barcelona, 1976.

-RICARDO GARCÍA CÁRCEL, Herejía y Sociedad en el siglo XVI; Historia, Ciencia, Sociedad-159, Ediciones Península, Barcelona, 1980.

-JOSEP M. NADAL i MODEST PRATS, Història de la Llengua Catalana; Col·lecció Estudis i Documents-34, Edicions 62, s/a; Barcelona, 1996, vol. 2, «El segle XV».

-EUFEMIÀ FORT i COGUL, Catalunya i la Inquisició; Editorial Aedos, Barcelona, 1973.

-ERASME DE ROTTERDAM, Manual del Cavaller Cristià; traducció de Jaume Medina, Clàssics dels Cristianisme-24, Edicions Proa, Barcelona, 1991.

-ERASMO, El Enquiridion o Manual del Caballero Cristiano; edició a cura de Dámaso Alonso, Revista Filológica Española, Annex XVI, Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Patronato «Menéndez y Pelayo» - Instituto «Miguel de Cervantes», Madrid, 1971.